

Назаренко Святослав Петрович –

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС,

Нонік Валерій Вікторович –

генерал-майор міліції, член Асоціації ветеранів
спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою
злочинністю “Центр”

Визначення змістовних ознак та основних складових явища організованої злочинності

У статті розкриваються основні складові становлення і розвитку організованої злочинності на пострадянському просторі, а також її характерні риси та ознаки.

Перехідний період суспільства до ринкових відносин, до нової форми державності характеризується непослідовністю та неефективністю проведених реформ, деякою хаотичністю, а іноді й протиріччям у формуванні правової бази побудови демократичної держави.

Це супроводжується хворобливими змінами в суспільній свідомості, іншими негативними наслідками, що підсилюють соціальну напруженість у суспільстві. До них, у першу чергу, відноситься загострення криміногенної обстановки, ріст злочинності, яка все частіше набуває організованого характеру. Спостерігається стійка тенденція зрощування організованих злочинних формувань із загальнокримінальними елементами, встановлення міжрегіональних і міждержавних кримінальних зв'язків [1].

Проблемам боротьби з організованою злочинністю присвятили свої праці такі відомі вчені, як А.І. Алексєєв, В.І. Антипов, В.М. Аتماжитов, Ю.С. Блінов, Б.Н. Блінов, В.Г. Бобров, Б.Е. Богданов, Д.В. Гребельський, В.П. Ілларіонов, Л.Н. Калининич, І.А. Климов, В.П. Корж, М.В. Корнієнко, Ю.Ф. Кваша, В.П. Кувалдін, А.Г. Лекарь, В.А. Лукашов, А.Г. Маркушин, С.С. Овчинський, В.Н. Омелін, В.Г. Самойлов, В.В. Сергєєв, Г.К. Сінілов, Б.А. Смагоринський, Е.В. Токарев, В.В. Щур, В.Ю. Фролов, Н.І. Якушин і багато інших дослідників.

Правові, організаційні та інформаційні проблеми боротьби з організованою злочинністю досліджували ряд авторів: В.Т. Вербовий, В.Г. Гриб, А.І. Гуров, О.Ф. Гуруванов, В.Л. Грохольський, І.М. Дяченко, А.Ф. Васильєв, В.С. Овчинський та ін.

Організована злочинність – складне соціально небезпечне явище. Дослідження показують, що, з'явившись спочатку в Італії, а потім у США, воно властиве будь-якому суспільству і державі. Як правило, її виникненню передують кризова обстановка в політичному та економічному житті країни. Зараз цей соціальний і кримінальний феномен існує майже у всіх, навіть у слаборозвинених державах, керуючи в деяких з них органами влади, економікою, постійно розширюючи межі свого впливу.

Розростання організованої злочинності в кожній, у тому числі й нашій державі, обумовлено рядом факторів, а саме:

– провалами в економіці, постійним погіршенням у цій сфері і, як наслідок, падінням життєвого рівня значної частини населення, різкою диференціацією в суспільстві;

– соціально-політичною напруженістю, що зберігається на протязі тривалого часу, викликану конфліктами, які не припиняються, і переростають у прямі зіткнення, страйки, збройні зіткнення і війни;

– недовірою людей, що зміцнюється, у спроможність органів влади і управління вирішити виниклі проблеми та обумовленим цим прагненням значної частини населення використовувати для одержання коштів будь-які, у тому числі незаконні шляхи;

– непродуманістю і суперечливістю заходів, пов'язаних зі зміною відносин власності;

– недоліками в організації, контролі і правовому регулюванні процесів управління, господарювання, виробництва, розподілу та реалізації продукції, сировини, державного майна, використання фінансів. Це призвело, власне кажучи, до стирання меж між злочинним посяганням на державну власність і підприємницьку ініціативу, розвитком комерційних структур. Крім того, держава практично втратила можливість відстоювати свої економічні інтереси [2].

Розглядаючи сучасний стан організованої злочинності, головними складовими її розвитку можна назвати:

– стрімке падіння суспільного рівня виробництва при одночасному рості інфляції та безробіття;

– різке збільшення розриву між рівнями життя різних груп населення в зв'язку з введенням ринкової економіки як у соціальній структурі суспільства, так і по різних регіонах;

– наростання антидемократичних, націоналістичних, сепаратистських тенденцій, що перейшли в ряді регіонів у різновид громадянської війни [3].

Дослідження показали, що характерними рисами розвитку організованої злочинності можна виділити наступні:

– політизацію (організовані злочинні формування активно прагнуть до захоплення ведучих позицій в ешелонах влади для надання безпосереднього впливу як на прийняття управлінських рішень, так і на законодавчий процес);

– зростання професіоналізму;

– розширення масштабів з виходом за кордон;

– поширення екстремістських форм;

– залучення у свою орбіту тих видів злочинів, що традиційно не відносилися до організованих.

Сучасні злочинні співтовариства мають специфічні риси, що визначають їх як об'єкт діяльності спеціальних служб. До них відносяться наступні:

– високий рівень конспірації. Збереження в повній таємниці своєї діяльності, “закон мовчання” у житті і при контактах зі слідчими органами, твердість у вигороджуванні співучасників і т. ін.;

– використання пробілів кримінального і кримінально-процесуального права. Злочинні співтовариства використовують для досягнення своїх цілей сфери суспільних відносин, не регульовані законодавством, або діють там, де значно ускладнений збір доказів злочинної діяльності;

– реалізація принципу дискретності відповідальності. Ієрархічна побудова і відносна самостійність підсистем базового рівня в злочинних співтовариствах створюють ситуацію, в якій ліквідація будь-якого структурного елемента цього прошарку не веде до порушення системи внутрішніх вертикальних зв'язків, втрати одних елементів адекватно заповнюються іншими;

– наявність корумпованих зв'язків в апараті влади і управління, у тому числі в правоохоронних органах. Ця обставина, по-перше, значно підвищує рівень безпеки учасників співтовариства, істотно розширює можливості для організації протиправного бізнесу; по-друге, дозволяє висувати і підтримувати вигідних кандидатів на виборах в органи влади, самим злочинцям проникнути в оточення впливових представників влади або балотуватися на виборах у народні депутати, що забезпечує недоторканність і, деякою мірою, розв'язує руки, тобто фактично мова йде про політичні методи досягнення злочинних цілей;

– створення злочинцями структур внутрішньої безпеки, часто очолюваних колишніми співробітниками правоохоронних органів. Наші дослідження підтверджують, що в більшості злочинних співтовариств зафіксовані особи або групи осіб, які виконують функції забезпечення безпеки, що встановлюють жорсткий контррозвідувальний режим, ведуть агентурну роботу, шукають доступ до оперативних обліків органів внутрішніх справ, перевіряють осіб, підозрюваних у зв'язках із правоохоронними органами;

– просторовий розмах. Діяльність злочинних співтовариств нерідко охоплює цілі регіони або галузі, в неї втягуються закордонні партнери;

– проникнення в засоби масової інформації з метою створення сприятливої думки про себе і свою ідеологію, а також компрометування неугодних осіб, у тому числі співробітників правоохоронних органів.

Характерними рисами організованих злочинних співтовариств, з якими мають вести боротьбу підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, на думку А.І. Долгової, є наступні:

– стійкість і тривалість існування;

– програмування злочинної діяльності з урахуванням соціальних умов, що змінюються, стану ринку, системи соціального контролю, законності та правопорядку, а також активне, цілеспрямоване створення сприятливих умов для цієї діяльності на основі використання наукових і технічних досягнень;

– переслідування мети вилучення максимального прибутку і використання офіційних, державних і громадських структур для забезпечення, збільшення і збереження цього прибутку;

– ієрархічність побудови і таке розмежування функцій їхніх членів, при якому участь у здійсненні конкретних злочинних діянь і загальна організаційна діяльність не збігаються;

– наявність загальних матеріальних коштів, визначених норм поведінки і системи підпорядкування цим нормам;

– наявність системи безпеки, що забезпечує власну розвідувальну і контррозвідувальну діяльність, охорону і нейтралізацію зусиль державних органів по викриттю злочинного співтовариства і його злочинної діяльності. Заходи безпеки, як правило, включають підкуп державних службовців, що тісно пов'язує організовану злочинність з корупцією [4].

Так що ж представляє собою організована злочинність? Намагаючись відповісти на це питання, слід розглянути це явище із соціальної, філософської, кримінологічної та інших точок зору. Зокрема, найбільш конструктивним представляється підхід І.А. Климова та В.Т. Вербового [5]. Організована злочинність – поняття збірне. По суті, – це специфічна форма планування і здійснення злочинних акцій силами жорстких структур злочинного світу [6]. Дане трактування поняття цього соціально небезпечного явища є методологічною основою для нашого дослідження.

Для теорії і практики оперативно-розшукової діяльності в боротьбі з організованою злочинністю важливе значення мають ознаки, що дозволяють вчасно розпізнати, виявити організовані злочинні групи, їхніх учасників і вжити

відповідних заходів. Основними або головними ознаками організованої злочинності, що дозволяють вчасно розпізнати і виявити організовані злочинні групи та їх учасників, є:

- по-перше, особлива форма, особливий характер злочинної активності, злочинної поведінки, злочинного способу життя. На відміну від традиційної, організована злочинність характеризується більш ретельною підготовкою злочинів. Злочинна активність набуває вид доцільної діяльності, здійснюваної на плановій основі. Ця діяльність перетворюється у своєрідне ремесло, у спосіб життя зі своєю філософією і психологією, а в залежності від злочинної орієнтації учасників організованих злочинних груп – у різновид злочинного “бізнесу”;

- по-друге, – механізм забезпечення скоєння злочинів, структурно-організаційні умови їхнього відтворення. Вчинення злочинів на плановій основі припускає об’єднання учасників ряду злочинних груп у злочинне співтовариство, у специфічну організацію з чітким розподілом ролей, завдань і відповідальності; перевага жорстким організаційним структурам з чітко вираженою ієрархією і субординацією. Особлива увага приділяється дисципліні, що забезпечує беззаперечне виконання наказів старших за посадою. За непослух застосовуються різні санкції від великих грошових штрафів до страти. Від зазначених вище двох головних ознак похідними є інші ознаки організованої злочинності, що описані в спеціальній літературі:

- чіткий розподіл ролей у злочинному угрупованні, організаційно-управлінська структура, що відповідає цьому, єдині для всіх учасників норми поведінки і санкції за їх виконання;

- стійка, тривала за часом, планована протиправна діяльність. Характерно потокове вчинення злочинів, поки це доцільно або не представляє небезпеки для угруповання в плані викриття;

- постійне і послідовне прагнення до збагачення, корислива спрямованість злочинної діяльності на одержання доходів, прибутку від злочинного “бізнесу”;

- гнучкість системи, пристосування до мінливих умов, тенденція до розширення сфер діяльності;

- зрощування традиційної кримінальної та економічної злочинності на основі взаємного інтересу. Беручи участь у прибутках кримінального бізнесу лідери кримінального середовища організують свій легальний разом з ділками в сфері економіки;

- тенденція до розширення зв’язків між злочинними угрупованнями в конкретному регіоні, встановлення міжрегіональних і міждержавних зв’язків;

- впровадження представників організованої злочинності в офіційні структури та їх корумпування;

- створення і постійне поповнення загального фонду, так званого “общаку”, “каси” (майно, матеріальні кошти і цінності);

- постійна турбота про безпеку угруповання, планомірне придушення форм соціального контролю шляхом розробки заходів проти кримінального переслідування учасників угруповань, цілеспрямована активна протидія правоохоронним органам;

- створення міфу про організовану злочинність, поширення ідеології і моралі злочинного світу шляхом рекламування способу життя, демонстрації застрашливих акцій, розрахованих, в основному, на психологічний ефект або покликаних переконати обивателя “у високих моральних принципах”, що проголошуються учасниками злочинних угруповань [7].

Виходячи з ознак і специфічних рис злочинних співтовариств, що характеризують їх як об’єкт діяльності спеціальних служб, можливим є визнання наступних системоутворюючих ознак злочинного співтовариства:

- стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності у виді злочинного промислу;
- наявність організаційно-управлінських структур і структур, що забезпечують, ієрархії керівництва, єдиних норм поведінки;
- зрощування тіньової економічної діяльності з кримінальною злочинністю;
- зв'язок з корумпованими чиновниками органів політичної влади, господарського управління, правоохоронної системи;
- створення системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю;
- застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки;
- наявність централізованих великих грошових фондів;
- тенденція до постійного розширення сфер діяльності;
- наявність сфер впливу і контролю.

За останньою ознакою, як показали проведені дослідження, виділяються два види співтовариств:

- регіональні злочинні співтовариства, що контролюють злочинний бізнес, а також окремі види легального бізнесу на визначених територіях;
- галузеві злочинні співтовариства, що контролюють визначені сфери суспільної практики.

Намагаючись провести класифікацію злочинних співтовариств, можна дійти висновку, що в Україні немає якого-небудь централізованого співтовариства, що керує всіма організованими і професійними злочинними групами в країні.

Проведені дослідження показують, що технічне оснащення організованих злочинних співтовариств залежить від цілей і об'єктів посягання, інших факторів, що завдають впливу на кримінальну діяльність. Вони оснащені сьогодні новітніми автомобілями з могутніми моторами, стрілецькою нарізною зброєю, гранатометами, засобами особистого захисту і психологічного впливу на об'єкти посягань, сучасними комп'ютерами, новітньою досконалою відео- та аудіоапаратурою, засобами радіозв'язку, засобами протидії технічної розвідки та іншими спеціальними технічними засобами. По 84 % розкритих справ організовані злочинні групи застосовували різні технічні засоби.

Технічні засоби, використовувані організованими злочинними формуваннями, можна умовно розділити на дві групи:

- технічні засоби, використовувані в процесі інформаційно-розвідувальної і контррозвідувальної діяльності;
- технічні засоби, використовувані в процесі підготовки, вчинення злочину і приховання слідів злочинної діяльності.

Досліджуючи характерні риси та ознаки організованої злочинності, останню можна визначити як суспільно небезпечне соціальне явище, що характеризується тісним зімкненням кримінального світу з тіньовими економічними структурами і корупцією в органах влади та управління, що виявляє себе в діяльності злочинних співтовариств, котрі контролюють джерела протиправних, а також окремих видів правомірних доходів на територіях або в сферах соціальної практики.

Отже, боротьба з організованою злочинністю повинна стати одним з найважливіших державних завдань і вимагає вжиття всіх можливих правових і організаційних заходів боротьби з цим явищем. Однією зі складових цієї боротьби є діяльність спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. Ця діяльність в основному повинна полягати в комплексному застосуванні передбачених законом оперативно-розшукових заходів, у тому числі використання в процесі проведення оперативно-розшукових заходів науково-технічних засобів і методів [8].

Список використаних джерел

1. *Организованная преступность* / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Криминолог. ассоциация, 1993. – 328 с.
2. *Гуров А.И.* Криминальный профессионализм и борьба с ним (по материалам уголовного розыска): Ч. 1. Понятие криминального профессионализма в историческом аспекте. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1983. – 96 с.
3. *Гуров А.И.* Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М.: Юрид. лит., 1990. – 304 с.
4. *Долгова А.И.* Системно-структурный характер преступности // *Вопр. борьбы с преступностью*. – М., 1984. – Вып. 41. – 106 с.
5. *Климов И.А., Вербовой В.Т.* Правовые и организационно-тактические основы борьбы с организованной преступностью и коррупцией: Учеб. пособие. – М.: Юрид. ин-т МВД РФ, 1994. – 124 с.
6. *Щур В.В.* Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: Монографія / За ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2005. – 176 с.
7. *Лузгин И.М.* Расследование как процесс познания. – М., 1969. – 134 с.
8. *Грохольський В.Л.* Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: Монографія / За заг. ред. О.М. Бандурки. – Х., 2003. – 312 с.

The article is devoted to the principal components of formation and development of organized crime in a post-soviet space, and also its characteristic features and signs.

© С.П. Назаренко, В.В. Нонік, 2007